

О. Р. Балацька, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права імені І. Малиновського
Національного університету «Острозька академія»
ORCID ID: 0000-0001-6439-5927

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНКЛЮЗИВНОГО СЕРЕДОВИЩА ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У контексті повномасштабної війни Росії в Україні зростає актуальність питань формування інклюзивного правосуддя в Україні. Стаття присвячена виявленню та систематизації ключових бар'єрів, що ускладнюють доступ вразливих груп, в тому числі осіб з інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб (ВПО), потерпілих від сексуального та домашнього насильства, жінок і дітей та інших категорій осіб до судових процедур. Розглянуто чинні норми національного законодавства й міжнародні стандарти, а також проаналізовано практику їхнього застосування в умовах воєнного стану.

Авторка доводить, що попри передбачені законодавством механізми захисту прав осіб, фізична та процедурна недоступність судової системи зумовлює низку негативних наслідків, пов'язаних із невідповідністю формальних гарантій реальним потребам вразливих груп. Важливим напрямом подолання цих викликів визначається створення державної програми «Інклюзивне правосуддя», що передбачає аудит судової інфраструктури, запровадження розумних пристосовань, розширення кола суб'єктів безоплатної правової допомоги й забезпечення спеціальної підготовки судового персоналу.

У статті узагальнено досвід Скандинавських країн, Канади та Великої Британії у сфері інклюзивного правосуддя, визначено можливості його адаптації в Україні та обґрунтовано необхідність залучення міжнародних партнерів для прискорення реформ. Зроблено висновок, що модернізація правосуддя на засадах рівності, поваги до гідності й доступності є стратегічно важливою не лише для відновлення довіри суспільства до судової системи, а й для формування сталих демократичних інституцій та ефективного забезпечення прав і свобод людини у післявоєнний період. Закцентовано на комплексному підході, що включає аудит судової інфраструктури, запровадження розумних пристосовань, удосконалення процедур із урахуванням потреб вразливих категорій населення.

Ключові слова: верховенство права, внутрішньо переміщені особи (ВПО), гарантія, доступ до правосуддя, доступність, інклюзивне правосуддя, особи з інвалідністю, міжнародні стандарти, недискримінація післявоєнне відновлення, права людини, правова держава, рівність, розумне пристосування, соціальна справедливість.

O. R. Balatska. Ensuring an inclusive justice environment in Ukraine: challenges and prospects

In the context of the full-scale war unleashed by Russia, the relevance of creating an inclusive justice system in Ukraine has grown significantly. This article is devoted to identifying and systematizing the key barriers that hinder access to court procedures for vulnerable groups, including persons with disabilities, internally displaced persons, survivors of sexual and domestic violence, women, and children. The current norms of national legislation and international standards are examined, and the practice of their application under martial law is analyzed.

The author argues that, despite the legislative mechanisms for protection, the physical and procedural inaccessibility of the judiciary leads to numerous negative consequences resulting from the mismatch between formal guarantees and the actual needs of vulnerable groups. An important direction for overcoming these challenges is the establishment of a national "Inclusive Justice" program, which provides for auditing court infrastructure, introducing reasonable accommodations, expanding the number of entities eligible for free legal aid, and ensuring specialized training for judicial personnel.

The article synthesizes the experiences of Scandinavian countries, Canada, and the United Kingdom in the field of inclusive justice, identifies possibilities for their adaptation in Ukraine, and substantiates the need to engage international partners in order to accelerate reforms. It concludes that modernizing the justice system based on the principles of equality, respect for human dignity, and accessibility is strategically crucial, not only for restoring public trust in the judiciary, but also for establishing stable democratic institutions and effectively safeguarding human rights and freedoms in the postwar period. A comprehensive approach involving the auditing of judicial infrastructure, the introduction of reasonable accommodations, and the improvement of procedures tailored to the needs of vulnerable populations is essential.

Key words: rule of law, internally displaced persons (IDPs), guarantee, access to justice, accessibility, inclusive justice, persons with disabilities, international standards, non-discrimination, post-war recovery, human rights, legal state, equality, reasonable accommodation, social justice.

Постановка проблеми. Сучасні виклики, породжені збройною агресією Росії проти України, виявили системні недоліки у забезпеченні рівного доступу до правосуддя для різних категорій населення. Різке

зростання кількості осіб з інвалідністю, ВПО, постраждалих від насильства, зокрема сексуального, створило безпрецедентне навантаження на судову систему. Попри закріплені в Конституції та законах України принципи рівності й недискримінації, формальні правові гарантії не завжди означають реальну можливість захисту прав у суді. Бар'єри фізичної доступності, психологічні травми, брак необхідних інструментів для підтримки людей з особливими потребами, неадаптовані процедури та недосконала координація між державними органами – все це підриває ефективність правосуддя.

В умовах воєнних дій актуалізується проблема створення інклюзивної судової системи, що враховуватиме потреби найбільш уразливих груп. Без ґрунтовного науково-практичного аналізу та системної трансформації чинної правової бази принцип верховенства права та справедливого суду залишається декларативним. Постає завдання розробити дієві механізми реалізації процесуальних прав і формування інфраструктури, спроможної гарантувати повноцінну участь усіх громадян у судових процедурах. Вирішення цих питань є ключем до відновлення довіри до суду та формування стабільного, справедливого суспільства в післявоєнний період.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У межах наукового осмислення інклюзивного правосуддя привертають увагу праці, що висвітлюють сутність доступності судових інституцій та пропонують механізми її реалізації з урахуванням соціальних нерівностей і потреб вразливих верств населення. Так, у статті О. Хотинської-Нор «Інклюзивне правосуддя: по новому про старе» (2019) [1] концептуалізується правова модель, яка поєднує універсальність судових процедур із врахуванням специфіки кожного учасника провадження. Авторка підкреслює необхідність створення індивідуалізованих процесуальних умов та перегляду окремих інститутів для підтримання балансу між ефективністю судового розгляду й чутливістю до вразливостей учасників.

Проблематику гендерної інклюзивності аналізує Т. Головань у статті «Гендерні аспекти професійної діяльності суддів» (2025) [2]. Дослідження фіксує структурні та ментальні бар'єри, що зумовлюють нерівномірне представництво жінок у судовій системі й впливають на якість правосуддя, а також обґрунтовує необхідність гендерно чутливих підходів у формуванні суддівського корпусу та правозастосуванні.

На міжнародному рівні значний аналітичний потенціал має звіт комісії з питань рівності та прав людини «Інклюзивне правосуддя: система, створена для всіх» (2020) [3], де окреслено бар'єри для осіб з інвалідністю (зокрема, недостатній рівень професійної підготовки судових працівників і обмеження дистанційних форм участі) та представлено системні рекомендації щодо реформування судових процедур у напрямі інклюзивності.

Сучасна наукова література засвідчує перехід від переважно декларативного до структурованого концептуального підходу в дослідженні інклюзивного правосуддя. Міждисциплінарний характер таких студій, що інтегрує правові, соціологічні та етичні аспекти, формує підґрунтя для подальших досліджень і реформаторських ініціатив у цій сфері.

Мета статті є комплексний аналіз та розробка науково обґрунтованих рекомендацій щодо формування інклюзивного середовища правосуддя в Україні. Дослідження спрямоване на висвітлення сучасних проблем доступу до правосуддя для вразливих груп населення (особи з інвалідністю, ВПО, жінки, діти тощо) в умовах повномасштабної війни, оцінку чинного законодавства України у цій сфері, а також вивчення перспектив імплементації найкращих міжнародних практик. Стаття має на меті визначити, яким чином українська система правосуддя може стати більш інклюзивною та справедливою для усіх членів суспільства, незалежно від їхніх фізичних, соціальних чи інших особливостей.

Виклад основного матеріалу. Концепція інклюзивного правосуддя є відносно новим явищем у правовій науці, що виникло в результаті більш широкого глобального зсуву в бік більшої доступності та справедливості судових систем. Вона фокусується на інклюзії. По суті, це правові та процесуальні рамки, які дозволяють людям у вразливих ситуаціях брати повноцінну участь у судових процесах, захищати свої права та отримувати необхідну підтримку.

Науковці визначають інклюзивне правосуддя як модель, що передбачає адаптацію судового процесу до конкретних потреб кожного учасника. Не всі приходять до суду з однаковими можливостями, тому така модель охоплює не лише фізичну доступність судових приміщень, але й процесуальні корективи, здатні враховувати інтелектуальні, соціальні та психологічні особливості осіб. У межах української правової доктрини дослідниця О. Хотинська-Нор розглядає інклюзивність як стратегічний напрям розвитку судової системи, спрямований на усунення структурних та поведінкових бар'єрів і формування судової політики, заснованої на рівності, недискримінації та активному залученні вразливих груп до здійснення правосуддя [1]. Такий підхід особливо актуалізується в умовах війни та відновлення, коли потреба в доступному і справедливому правосудді набуває загальнонаціонального значення.

Важливість такого підходу була чітко підтверджена на Міжнародному форумі в Гаазі у 2019 році [5]. Послання було чітким. Експерти з усього світу підкреслили, що реальний доступ до правосуддя для всіх має важливе значення для досягнення соціальної справедливості, миру та верховенства права. Вони дійшли висновку, що без структурних змін для вразливих верств населення основні права, такі як право на справедливий судовий розгляд, залишаються недосяжними.

З початку повномасштабної війни кількість людей з інвалідністю в Україні значно зросла. Якщо раніше цю категорію в основному складали особи похилого віку та травмовані на виробництві, то тепер додалися тисячі цивільних, поранених від обстрілів, а також військовослужбовці, які отримали каліцтва, захищаючи державу. У сфері правосуддя особи з інвалідністю продовжують стикатися з численними системними труднощами, які суттєво обмежують їхню здатність ефективно реалізовувати право на судовий захист. Додаткову складність створює й те, що особи з інвалідністю нерідко не мають доступу до повної та зрозумілої інформації про свої права, про наявні процедури звернення до суду, а також про можливості отримання допомоги у цьому процесі.

Станом на квітень 2024 року в Україні офіційно зареєстровано близько 3,55 млн ВПО [4], що є однією з найбільших груп переміщених осіб у світі. Розглядаються правові проблеми, з якими стикаються ВПО: втрата чи відсутність документів (паспортів, свідоцтв тощо) під час евакуації, труднощі з реалізацією виборчих прав та доступом до адміністративних і судових послуг на новому місці проживання.

Типовими проявами дискримінації та правових обмежень, з якими стикаються ВПО в Україні, є відмова у реєстрації місця проживання, труднощі з отриманням соціальних виплат, а також численні бар'єри у зверненні до суду для захисту своїх специфічних прав. Як зазначає К. Крахмальова система правосуддя не враховує складної правової ситуації, в якій перебувають ВПО: від юридичних труднощів з підтвердженням статусу до обмеженої політичної участі та відсутності належної відповідальності за порушення їхніх прав [6]. Такі виклики, на її думку, мають системний характер і потребують не лише адаптації існуючих механізмів захисту, а й вироблення цілісної політики забезпечення реального доступу ВПО до правосуддя.

Повномасштабна війна непропорційно негативно вплинула на становище жінок та дівчат в Україні, значно загостривши проблеми у сфері гендерної рівності та доступу до правосуддя. Як зазначає Організація Об'єднаних Націй (ООН) Жінки, російське вторгнення спричинило гуманітарну кризу, яка проявилася, зокрема, у стрімкому зростанні гендерно зумовленого насильства, активізації торгівлі людьми, втраті жінками джерел доходів, а також суттєвому погіршенні їхнього доступу до базових послуг і ресурсів. Ці проблеми формують нові виклики для системи правосуддя, що потребує відповідної адаптації та врахування специфічних потреб цієї категорії населення. Як справедливо зазначає Т. Головань гендерний компонент не може залишатися поза увагою при реформуванні судової системи, оскільки якість правосуддя безпосередньо пов'язана з забезпеченням рівного доступу жінок до судових процедур, кар'єрного просування та захисту їхніх прав в умовах багатозарової вразливості [2].

Окремого аналізу в межах дослідження потребує доступ до правосуддя для жінок, які постраждали від сексуального насильства внаслідок воєнної агресії. В умовах повномасштабної війни такі злочини часто мають системний і масштабний характер, про що свідчить аналітична записка організації Physicians for Human Rights (2024) [7], яка підкреслює масштабність випадків сексуального насильства та необхідність термінового реагування з боку правозахисних і судових органів. Це ускладнює не лише їх розслідування, але й фіксацію доказів.

Основними перешкодами для забезпечення ефективного правового захисту є труднощі збору доказової бази, глибокі психологічні травми постраждалих, а також відсутність належних умов для безпечного і чутливого допиту жінок, які зазнали насильства. У цьому контексті особливої уваги набуває необхідність застосування гендерно чутливих процедур у кримінальному процесі, включаючи проведення закритих слухань, забезпечення конфіденційності персональних даних жертв, присутність психолога під час допиту та відповідне навчання слідчих і суддів. Важливим кроком у цій сфері стало ухвалення Закону України «Про правовий і соціальний захист осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного із збройною агресією Російської Федерації проти України, та надання їм невідкладних проміжних репарацій» від 21 березня 2024 року № 4067-IX [8], який визначає базові гарантії державної підтримки та механізми захисту прав таких осіб та набуде чинності 18.06.2025.

Поряд із сексуальним насильством зростає проблема домашнього насильства, яке загострюється в умовах війни. Втрата роботи, переміщення, психологічна напруга сприяють агресії в родинях, особливо щодо жінок. Це актуалізує питання ефективності захисних механізмів: оперативність охоронних приписів, доступність притулків, правової допомоги. Не всі громади забезпечують рівний доступ до таких послуг, особливо для ВПО.

Зростання кількості жінок-ВПО, зокрема одиноких матерів, супроводжується труднощами у доступі до юридичних і адміністративних процедур. Вони потребують правової допомоги у справах щодо опіки, документів, виплат і захисту дітей, але часто стикаються з браком інформації, відсутністю документів та перевантаженням органів влади.

Не менш критичним є питання забезпечення правосуддя для дітей, які в умовах війни зазнають безпрецедентного впливу на фізичний, психічний та правовий статус. Тисячі українських дітей стали жертвами збройної агресії: багато з них втратили батьків, зазнали поранень, стали свідками насильства або були змушені залишити свої домівки. У доповідях ООН фіксуються численні випадки грубого порушення прав дитини, включаючи депортацію, розлучення з батьками, насильство та експлуатацію. У цьому

контексті система правосуддя має забезпечувати механізми, які гарантують дитині не лише формальний захист, а й реальну можливість бути почутою і захищеною у правовому процесі.

Принцип «дружного до дитини правосуддя» передбачає створення умов для участі дітей у суді: спеціальні кімнати, присутність психологів, адаптація процедур, обмеження контактів із кривдниками. Особливої уваги потребують діти, розлучені з батьками через війну, — питання опіки, статусу, документів. Важливими є й міждержавні механізми розшуку та повернення дітей, примусово вивезених до росії, що є грубим порушенням міжнародного гуманітарного права.

Діти, особливо ВПО, потребують доступу до правової допомоги та захисних послуг у нових громадах. Важливо, щоб працювали відповідні служби, як-от дитячі кімнати та правові консультації. Позитивними є приклади участі Ювенальної поліції, психологів під час допитів, а також міжнародні програми підтримки дітей та ініціативи, до яких приєдналася Україна.

Війна оголила та посилила існуючі прогалини у забезпеченні рівного доступу до правосуддя. Зростання вразливих верств населення вимагає термінової модернізації підходів судової системи та суміжних інститутів, щоб гарантувати реалізацію прав людини в нових умовах.

Рівний доступ до правосуддя – ключова ознака правової держави та гарантія прав людини. В Україні існує нормативна база щодо недискримінації та процесуальних прав вразливих осіб, однак війна вимагає переосмислення її ефективності. Конституція України [9] закріплює принцип рівності (ст. 24) та право на судовий захист (ст. 55), що узгоджується з Європейською конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. Проте для реалізації цих прав потрібні чіткі механізми в законодавстві.

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VIII [10] закріплює принципи рівності, змагальності та гласності. Доступність правосуддя реалізується через переклад, відеозасідання, роз'яснення прав. В умовах пандемії та війни ці норми набули особливої ваги. Водночас фізична доступність судів для осіб з інвалідністю залишається проблемною: багато установ не обладнані належним чином, попри державну ініціативу «безбар'єрності».

Закон України «Про безоплатну правову допомогу» від 02.06.2011 № 3460-VI [11] гарантує певним категоріям осіб право на отримання правової допомоги коштом держави. До таких осіб належать, зокрема, малозабезпечені, особи з інвалідністю, постраждали від домашнього насильства, а також ВПО. Закон передбачає як первинну (інформування, консультації), так і вторинну (захист у суді) правову допомогу. Однак механізм доступу до таких послуг у віддалених регіонах чи в умовах переміщення залишається недостатньо ефективним і потребує додаткової підтримки.

Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 № 1706-VII [12] визначає статус ВПО та гарантує рівність із громадянами у сферах праці, освіти, охорони здоров'я й житла. Проте питання доступу до правосуддя в ньому розкрито лише частково: не передбачено спеціальних процесуальних гарантій чи вирішення питань підсудності у разі переміщення. Попри те, що деякі суди працювали за новими правилами після евакуації із зони АТО/ООС, ці зміни не закріплено законодавчо. Норми процесуальних кодексів щодо захисту вразливих осіб часто залишаються формальними через нестачу ресурсів.

Законодавство України включає ратифіковані міжнародні договори, зокрема Конвенцію ООН про права осіб з інвалідністю [13], яка зобов'язує державу забезпечити рівний доступ до правосуддя. Стаття 13 передбачає адаптацію судочинства та підготовку персоналу. Проте в Україні реалізація цих зобов'язань залишається обмеженою: освітні програми для суддів і прокурорів лише починають впроваджуватись і поки не мають системного характеру.

Крім того, Україна є учасницею Європейської конвенції з прав людини [14], Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок [15], а також Конвенції ООН про права дитини [16]. Ці документи покладають на державу обов'язок забезпечити недискримінаційний доступ до правосуддя жінкам, дітям, особам з інвалідністю та іншим вразливим категоріям.

Чинне законодавство України містить основи інклюзивного правосуддя, проте між формальними гарантіями і реальним доступом існує значний розрив, що загострився під час війни. Необхідне оновлення нормативної бази: запровадження спеціальних процедур для вразливих осіб, врегулювання підсудності для ВПО, імплементація міжнародних норм у судову практику. Модернізація судової системи має базуватись на принципах доступності, чутливості та рівності.

У сучасному глобальному правовому дискурсі інклюзивність правосуддя визнається невід'ємною ознакою демократичної та правової держави. Порівняльний аналіз зарубіжних практик дозволяє виявити дієві моделі забезпечення доступу до правосуддя для вразливих груп, які можуть бути адаптовані до українського контексту. Особливо показовими в цьому плані є приклади Скандинавських країн, Канади, Великої Британії, а також окремі ініціативи США, Австралії, Ізраїлю та міжнародних організацій.

У Швеції, Норвегії та Данії інклюзивне правосуддя є частиною державної політики. У судах впроваджено універсальний дизайн – як для нових будівель, так і для реконструйованих – що забезпечує фізичну доступність для осіб з інвалідністю. Закріплено право на розумне пристосування: перекладач жестової мови, адаптовані матеріали для осіб з когнітивними порушеннями, гнучкі строки для хворих. Обов'язкове

спеціальне навчання працівників судової системи спрямоване на врахування потреб вразливих категорій. Електронні сервіси у Швеції та Норвегії дозволяють подавати документи дистанційно, що критично для ВПО та людей з обмеженою мобільністю. Така модель поєднує чітке нормативне регулювання, доступну інфраструктуру та культуру поваги до прав кожного – орієнтири, які варто враховувати в українських умовах, особливо в період воєнного та післявоєнного відновлення.

У Канаді інклюзивне правосуддя підтримується як на федеральному, так і на провінційному рівнях. Діють програми *diversion* для осіб з ментальними розладами, що замінюють кримінальне переслідування лікувальною допомогою. “Дружні суди” забезпечують безпечні умови для вразливих свідків: відеозв’язок, уникнення контакту з кривдником, адаптовані процедури. Для осіб з інвалідністю створено доступні посібники для самопредставництва. Верховний суд Канади визнає розумне пристосування елементом права на рівність. Особливу увагу приділено також корінним народам – суди Гладу враховують соціальні, культурні й історичні обставини. Канадський досвід демонструє важливість адаптації процедур і врахування специфіки вразливих груп, що є цінним для формування інклюзивної судової системи в Україні.

У Великій Британії інклюзивність правосуддя розвивається поступово, про що свідчить аналітичний звіт комісія з питань рівності та прав людини. Попри впровадження відеозв’язку та тренінгів для поліції з урахуванням потреб осіб з аутизмом, судова система залишається малодоступною для багатьох вразливих категорій, зокрема осіб із порушеннями інтелектуального розвитку. Згаданий підхід підкреслює, що інклюзивність – це не лише питома риса судової інфраструктури, а й здатність процесу адаптуватися до індивідуальних та культурних потреб кожного учасника. Такий досвід може бути корисним для вдосконалення української судової системи.

Міжнародні організації, зокрема Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) та Європейський Союз (ЄС), сприяють розвитку інклюзивного правосуддя: проводять дослідження з урахуванням гендерного та етнічного різноманіття, підтримують проекти з підвищення доступності судів і обмін практиками. Суд ЄС формує правові орієнтири щодо рівного доступу. Усі ці приклади свідчать, що інклюзивність вимагає поєднання нормативних гарантій, підготовки кадрів, оновлення інфраструктури та суспільної участі – підхід, який варто адаптувати в Україні в умовах війни та відбудови.

Формування інклюзивного правосуддя в умовах війни та післявоєнного відновлення має стати стратегічним напрямом державної політики. Основні бар’єри – це фізична недоступність судів, складні процедури для осіб із когнітивними порушеннями, формалізованість документів, високі витрати та обмежений доступ до правової допомоги. Необхідно перейти від формального декларування рівності до впровадження реальних механізмів подолання перешкод. Один із шляхів – створення Державної програми «Інклюзивне правосуддя», що охоплює аудит будівель, їхню модернізацію, розбудову електронного суду як інструменту дистанційного звернення та участі у судових процесах, створення служб підтримки та підготовку судового персоналу до роботи з уразливими групами. Для осіб із вадами зору інформація повинна дублюватися шрифтом Брайля.

Серед вразливих груп зберігається недовіра до судової системи та низька обізнаність про права і механізми захисту. Багато осіб з інвалідністю не вірять у справедливий розгляд справ, а частина ВПО не знає, куди звертатись. Подолати цей бар’єр можливо через правову просвіту, розширення безоплатної правової допомоги, інформаційні кампанії та залучення громадських організацій. Важливо створювати громадські ради при судах, організувати волонтерський супровід і тренінги для суддів – це сприятиме підвищенню довіри до правосуддя та забезпеченню справедливості для всіх.

Важливо запровадити поняття «особа, яка потребує додаткових процесуальних гарантій» за прикладом європейського *vulnerable persons*, і закріпити обов’язок судів створювати розумні пристосування – спрощена подача документів, продовження строків, доступ до сервісів. Після ратифікації Стамбульської конвенції її положення мають бути імплементовані у процесуальне право. Доцільно також врегулювати компенсації для ВПО, які змушені долати великі відстані до судів, та передбачити відповідальність посадових осіб за порушення стандартів доступності й поваги до гідності учасників процесу.

Розбудова інклюзивного правосуддя в Україні потребує підтримки міжнародних партнерів. У післявоєнний період судову інфраструктуру слід відновлювати з урахуванням принципів доступності. ООН, Рада Європи, ЄС, ОБСЄ вже готові фінансувати відповідні проекти. Перспективним є розвиток освітніх програм для суддів, адвокатів і поліцейських, а також грантів для НУО, що займаються моніторингом доступності судів та створенням цифрових рішень – наприклад, застосунків для виклику перекладача чи онлайн-правової допомоги. Такий підхід відповідає концепції *Build Back Better*, що передбачає модернізацію інституцій на основі принципів справедливості й відкритості.

Отже, забезпечення інклюзивності правосуддя в Україні є не лише правовим обов’язком держави, але й передумовою відновлення довіри до інститутів, що забезпечують справедливість. Створення системи, здатної гнучко реагувати на потреби різних категорій громадян, є інвестицією у стійкість і згуртованість українського суспільства. У перспективі інклюзивна судова система сприятиме не лише ефективному захисту прав, а й формуванню нової культури правосуддя, в основі якої – повага до гідності кожної людини.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Проведене дослідження підтвердило, що формальні гарантії доступу до правосуддя в Україні не забезпечують реальної

інклюзивності для вразливих груп. Фізичні, процедурні, економічні та психологічні бар'єри залишаються системною проблемою, що потребує комплексного вирішення. Особливої актуальності ця тема набуває в умовах війни та майбутнього відновлення, коли питання доступності судової системи має перейти в центр реформ.

Забезпечення рівного доступу до суду є фундаментом верховенства права. Лише з урахуванням потреб осіб з інвалідністю, ВПО, жертв насильства, дітей та інших уразливих категорій можливе створення справедливої системи. Для цього необхідно ініціювати державну програму з розвитку інклюзивного правосуддя, яка охоплюватиме аудит будівель, оновлення інфраструктури, створення служб підтримки, цифрових рішень і навчання персоналу.

Суди мають адаптувати процесуальні процедури до конкретних потреб учасників, впровадити практику розумного пристосування та активно взаємодіяти з громадськими організаціями. Важливо також забезпечити контроль за виконанням вимог доступності та відповідальність за їх порушення. Інклюзивне правосуддя – не факультативна складова, а невід'ємний складник демократичної судової влади. Інвестиції в доступність, повагу до різноманіття та врахування особливостей кожного – це інвестиції у довіру до суду, справедливість і стабільність громадянського суспільства.

Список використаних джерел:

1. Хотинська-Нор О. З. Інклюзивне правосуддя: по-новому про старе. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 3. С. 176–184. URL: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2019.3/176-184> (дата звернення: 24.10.2024).
2. Головань Т. Г. Гендерні аспекти професійної діяльності суддів. Збірник наукових праць ХНПУ імені Г. С. Сковороди «Право». 2025. № 41. С. 217–227. URL: <https://doi.org/10.34142/23121661.2025.41.24> (дата звернення: 24.10.2024).
3. Equality and Human Rights Commission. Inclusive justice: a system designed for all. Interim evidence report. London: Equality and Human Rights Commission, 2020. 14 p. ISBN 978-1-84206-827-4. Available at: https://www.equalityhumanrights.com/sites/default/files/inclusive_justice_a_system_designed_for_all_interim_report_0.pdf (дата звернення: 24.10.2024).
4. Міжнародна організація з міграції. Звіт про внутрішнє переміщення. Раунд 16: 3–16 червня 2024 року. Київ: МОМ, 2024. 24 с. URL: <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-internal-displacement-report-round-16-april-2024> (дата звернення: 24.10.2024).
5. World Justice Forum VI. *World Justice Project*. URL: <https://worldjusticeproject.org/world-justice-forum-vi> (date of access: 25.10.2024).
6. Krakhmalova K. Internally Displaced Persons in Pursuit for Access to Justice: Ukraine. *International Migration*. 2018. Vol. 57, № 3. P. 208–224. DOI: 10.1111/imig.12500 (дата звернення: 24.10.2024).
7. Physicians for Human Rights. Підтримка постраждалих від катувань та сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, в Україні: як покращити медико-правове документування та доступ до правосуддя : аналітична записка. Серпень 2024. 14 с. URL: <https://phr.org/wp-content/uploads/2024/08/PHR-Brief-Ukraine-Supporting-Survivors-of-Torture-and-Conflict-Related-Sexual-Violence-2024-UKR.pdf> (дата звернення: 24.10.2024).
8. Про правовий і соціальний захист осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного із збройною агресією Російської Федерації проти України, та надання їм невідкладних проміжних репарацій: Закон України від 20.11.2024 № 1402-VIII (не набув чинності) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 24.10.2024).
9. Конституція України: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 27 червня 2024 р. Київ. Паливода А. В., 2024. 72 с.
10. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 24.10.2024).
11. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 02.06.2011 № 3460-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text> (дата звернення: 24.10.2024).
12. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення: 24.10.2024).
13. Конвенція про права осіб з інвалідністю (Конвенція про права інвалідів) : Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 13.12.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text (дата звернення: 24.10.2024).
14. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text ((дата звернення: 24.10.2024).
15. Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами : Закон України від 20.06.2022 № 2319-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2319-20#Text> (дата звернення: 24.10.2024).
16. Конвенція про права дитини : Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 24.10.2024).